

hüseyin atay ile tanrı-insan ilişkisi üzerine söyleşi

HÜSEYİN ATAY

Prof.Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Emekli)

Eskireni: Sayın Hüseyin ATAY hocam; öncelikle bizimle böyle bir röportajı kabul ettiğiniz için teşekkür ediyorum. Eski yeni dergisi "Tanrı ve İnsan ilişkisi" adı altında özel bir sayı hazırlama kararı aldı. Bu çerçevede sizinle bir röportaj yapma kararı aldık. Bu konuda gerçekten görüşlerinizin çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Sayın hocam soruma sizin ilgi alanınız, özellikle de on yıllar boyunca Türkiye'de öne çıktığınız bir konu olması açısından Kur'an açısından başlamak istiyorum meseleye. Kur'an nasıl bir Tanrı-insan ilişkisi öngörüyor? Kur'an, bu çerçevede değerlendirdiğimizde, Allah merkezli bir kitap mıdır, yoksa insan merkezli midir? Yoksa her ikisinin harmanlandığı ya da bu ilişkinin ortaya çıkarıldığı, serimlendiği bir kitap mıdır?

Hüseyin Atay: Ben bu konuyu düşündüm. Benim birinci tespitim şudur: Kur'an insan merkezli bir kitaptır. Kur'an'ın merkezinde insan vardır. İnsanın merkezinde Allah vardır. Yani, Kur'an'ın insanın merkezinde Allah var, ama Kur'an'ın merkezinde

insan var. Yani Kur'an insana ehemmiyet veriyor, insan da Allah'a ehemmiyet veriyor. İşte Kur'an'da böyle bir merkezilik var, anlatabildim mi? Şimdi o halde yeniden başlıyorum: Kur'an-ı Kerim'in bireysel İslâm anlatışı var. Bununla ilgili yegane ayeti kerime Fussilet suresinin 30. ayetidir. "innellezine kâlû rabbünâallahü sümmeestekâmû.... "Rabbimiz Allah deyip doğru olanlar" ayeti kerimesidir. Bu ayet Ahkaf suresinde de var. Fakat bu ayeti kerimedeki "Allah deyip doğru olan"a vaad edilen cennet, başka hiçbir ayette yoktur. Buradaki ayet, cennetin vadedildiği diğer ayetlerden daha önemlidir. Yani burada insana verilen kıymet daha çok önem kazanıyor. Şöyle ki şimdi "Rabbimiz Allah deyip doğru olan cennete gidecektir" diyor; cenneti anlatıyor. Kimdir bu insan? Himalaya dağlarındaki bir kadın veya erkek. Pirene dağlarında bir Fransız veya İspanyol. Anlatabildim mi? Bilmem nerede kim varsa o. Veyahut diyelim Ağrı dağında bir Türk ya da Kürt. Eğer bu insan Allah deyip "doğru" ise cennete gidecektir, dışarıdan nimetler ona gelecektir. Ne oluyor (Allah) diyor ki "innelezine kâlû rabbünallahü sümmeestekâmû tetenezzelü aleyhim melâiketü" Melekler hemen bunlara inerler, yani "mana" olarak; peygamber ola-

rak değil de mana olarak inerler. "Ella tehâfû velâ tehzenû" Artık korkmayın ve üzülmeyin. "Ve ebşirû bi'l-cennetilleti küntüm tûadûn." Size vaat edilen cennetle müjdelenin, müjdelenmiş olun. Bakıyoruz devam ediyor. Melekler diyor ki "Nahnü evliyâüküm fi'l-hayâti'd-dünya ve fi'l-âhirati" Dünyada da ahirette de sizin dostlarınız biziz. Melekler de böyle diyor, Allah deyip doğru olanlara. "Ve leküm fihâ mâ teştehiye enfüsekküm veleküm fihâ ma tedde'üne" O cennette, diyor, ne isterseniz, canınız, ruhunuz ne isterse onda var; ne çağırırsanız, ne dua ederseniz orda bulursunuz. "Nüzulan min ğafuru'r rahim" Rahman olan, rahim olan, bağışlayıcı olan Allah'tan bir konukluk olarak. Nüzul, burada konukluk manasına gelir, işte bu kadar nimetler Allah deyip doğru olanlar içindir. Daha bitmedi. Şimdi dedim ki ben burada Allah deyip doğru olması, insan merkezlidir, Allah'a inanmak merkezli değil.

Eskireni: Evet Allah-insan ilişkisi, insan merkezlidir, Kur'an insan merkezlidir.

Hüseyin Atay: Yani Allah insanın dürüst olmasını istiyor. Kendisiyle övünmesini değil... Sınıfta bunu anlattığım zaman da: "Kur'an'ın ilk önemli prensibi dürüst olmaktır, insanın dürüst olmasıdır" dediğim

zaman, bana dediler ki: “Hocam ilk prensip insan dediniz. Halbuki bu âyet-i kerimede Allah’ın adı da zikrediliyor. Allah yok mu?” dediler bana, ilk prensipte. Dedim ki: Allah bu dürüstlüğün içindedir.

Eskireni: Yani dürüstlük Allah’a inanmak için yetiyor, o anlamda söylediniz.

Hüseyin Atay: Yani dürüstlüğün içinde Allah da var, demek istedim. Almanya’da da bunu söyledim. Bunu söylediğimde dersin zamanı bitmişti. Orada benimle beraber olan Alman Profesör dedi ki buna devam edelim. Sonra gelecek derse şöyle başladık. Dürüstlüğü ifade etmek için, başka bir ayette Allah diyor ki “E hasibe’n-nasü en yutrekû en yekülû âmennâ vehüm lâ yüftenün” (Ankebût 2/2) Yani insanlar Allah’a inandık deyip doğru, dürüst olup olmadıkları tespit edilmeden, onların inancına güvenilecek mi? İşte burada da var dürüstlük. Dürüstlük önemli demiştik ya, başka bir ayeti kerime de bu dürüstlüğü teyid ediyor. Yani sadece Allaha inandım demekle insan, Allah’a inanmış olmaz.

Namaz kılmakla dürüstlük elde edilmez; ama dürüstlük ile namazın bütün sevapları elde edilir.

Eskireni: Dürüstlüğün içi doldurulmuş oluyor.

Hüseyin Atay: Evet. Cenab-ı Allah, ben kontrol edeceğim, diyor. Acaba “(Rabbimiz) Allah’tır derken dürüst müsünüz, değil misiniz?” Bir âyeti kerime daha var. Hocalar bunu çok zikreder “Festekım kemâ umirte” (Hud 11/112). Peygamber efendimiz zikredilen ayetle ilgili: “Bu âyet beni ihtiyarlattı, yaşlandırdı” diyor. Yani beni sıkıntıya soktu. Yani dürüstlük o kadar zor bir meseledir. İşte Kur’an-ı Kerim’in getirdiği insânî ilke, dürüst olmaktır.

Eskireni: Yani özellikle şunun için bunu vurguluyorsunuz sanırım: Yani dürüstlük deyip geçmeyin.

Hüseyin Atay: Namaz kılmakla dürüstlük elde edilmez; ama dürüstlük ile namazın bütün sevapları elde edilir. Şimdi Kur’an’ın insanla ilgili ikinci prensibi, insana ehemmiyet verdiğini gösteren ikinci prensibi, insanın özgür olmasıdır. Cenab-ı Hak insana özgür olduğu sürece hitap ediyor. Muhatap alıyor. İnsanın kendisi Allah’ın sözünü anlar, dinler ve ona göre özgür olarak Allah’a güvenir ve bağlanır. Çünkü Allah doğruyu söylediği için, dürüst insan doğru-

ya yöneleceği için, Cenab-ı Hak doğru olduğu zaman, ona hitap ediyor ve onu sorumlu tutuyor. Niçin onu sorumlu tutuyor? Çünkü dürüst adamdır.

Eskireni: Dürüstlüğüne güveniyor.

Hüseyin Atay: Tabii dürüstlüğüne güveniyor. Onun için Kur’an’ın insandan istediği ikinci prensip özgür olmasıdır. Şimdi bu özgürlük meselesinde bütün mezhepler, Cebriye, Kaderiye mezhepleri hepsi de yanılıyor. Öyle değil mi? Üçüncüsü nedir? Üçüncüsü ilimdir, okumaktır. Kur’an’ın insandan istediği üçüncü mesele okumaktır. Çünkü dürüst olan, özgür olan, yaptığı işi bilmek mecburiyetindedir. Onun için oku emri gelmiştir.

Eskireni: Peki, hocam buradaki sıralama hiyerarşik bir değer sıralaması mıdır? Yani şöyle diyebilir miyiz? Bir insanın öncelikle dürüst olması, sonra özgür olması, üçüncü olarak ilim sahibi olması lazım? Bunların hepsinin bir arada mı bulunması lazım? Aynı anlamda, aynı anda ya da bir arada kendiliğinden var mı?

Hüseyin Atay: Yani bir insan bunlara sahip olduğu için Kur’an-ı Kerim bu niteliklerle insana hitap ediyor. Özgür olduğu için; özgür bir insanın yapacak olduğu işin ne olduğunu bilmek mecburiyeti yok mudur? İşte onun için ilim geliyor. Onun için ikra, en önde geliyor. Ashında Kur’an-ı Kerim’in öbür adı ikradır, değil mi? İkra diyor, ama kime oku diyor? Dürüst olana, bir de özgür olana. Köleye dediğin zaman, o ne anlar? Özgür olmayan birine ne kadar emir verirsen ver, yapamaz. Anlamaz ki yapsın! Özgür olacak, bir de dürüst olacak. Dürüst olmayan kimse ne yapabilir ki? Verdiğin emri kendi havâsına göre tahrif eder. Bunun için dürüstlük her şeyden öncedir. Ondandır özgürlük gelir; ondan sonra ilim gelir ki, işte bu özgürlük ve dürüstlüğün gereğini en iyi şekilde yapabilirsin. Dünyada ilimsiz hiçbir şey olmaz. Allah-u Teala ilimsiz bir şey yapamaz. O yüzden Allah’ın en önemli sıfatlarından birisi ilimdir. Öyle değil mi? Onun için Cenab-ı Hak başka bir ayet-i kerimede diyor ki “ela ya’lemu men halak”. Yaratan bilmez mi? Yani bir iş yapan, o işi bilmez mi? Anlatırdım mi? O halde ben bir iş yapıyorsam, o işi biliyorum, demektir. Onun için Cenab-ı Hak ne istiyor? Yaptığın işi bilmeni. Üçüncü prensip bu. Yani Kur’an’ın istediği üçüncü prensip bu. Bunun önüne ne koyabilirsin? Ha, bundan sonra ne geliyor biliyor musun? Bunun sonunda Allah geliyor.

O zaman da Allah ne emretti?

Eskireni: Yani Allah bu üç özelliğine güvendiği insana kendini tanıtmayı seçiyor.

Hüseyin Atay: Tabi tanıtıyor. Ondan sonra hemen Allah'a inanmak geliyor. Şimdi bu üç hassasiyeti olmayan kimsenin Allah'a inanması zaten muteber değildir. Öyle değil mi? Şimdi dördüncü olarak Allah adının gelmesinin gerekçesi nedir, biliyor musun? İşte dürüst olmayı, özgür olmayı, ilim sahibi olmayı en iyi değerlendiren Allah olduğu için, insanın Allah'a inanması gerekiyor. Kendisine verilen bu üç sıfatı çok iyi değerlendirecek birisidir Allah. Anlatabiliyor muyum? Yani insana değer verecek birisine ihtiyaç var. Cenab-ı Hak'a inanç bu üç sıfatı desteklemek içindir. Yani üç sıfatın gerekçesidir. Dürüst olduğun zaman, öyle bilmiyor muyuz, sen dürüst olduğun zaman Allah senin işini yapar. Öyle değil mi? Sen yaptığın işten sorumlu olduğun bildiğin zaman, doğru iş yaparsın. Allah da, senin doğru iş yapmandan dolayı, sana mükafatını verecektir. Tabi dürüst iş yapmak için ilim öğreneceksin. Onun için Kur'an-ı Kerim'de insanı en yükseğe çıkaracak sıfatların en önemlisi, ilimdir. İlmin dışında hiçbir şey, insanı en yüksek seviyeye çıkaramaz.

Eskireni: Yani, Allah-insan ilişkisinde, Allah'a ulaşmada ilme birinci derecede yer veriyoruz.

Hüseyin Atay: Şimdi bakınız, hangi ibadet olursa olsun, burada ilmin derecesi meselesine bakalım. İşte efendim falanca kişi namaz kıldı, şunu yaptı, bunu yaptı. Ama ne diyor Kur'an-ı Kerim "vellezine û'tu'l-ilme derecât..." "İlim verilenlere derecelerle yükseklikler verilmiştir." Yüksek dereceler verilmiştir. Derecât çoğuldur. Kaç derece olduğunu bilmiyoruz, ama dereceler vermiştir. İlmin dışında, Kur'an-ı Kerim'de, siz de biliyorsunuz, hiçbir şeye bu kadar itibar yoktur. İbn Abbas ne diyor, biliyor musun? Her bir derece arasındaki mesafe, bir koşu atının yetmiş senede aldığı mesafe kadardır. Tabi o zamanki anlayışa, tefsire göre. Ben de ne diyorum, biliyor musun? İlim sahibi yüce bir yere çıkar, ama ilim sahibi olmayan yerde sürünür. Aradaki mesafe bu kadardır. Yani Kur'an'ın anlattığı insan budur. Ama bu insan hangi insandır? Namaz kılsın, kılmaması ehemmiyeti yok. Namaz kılmak, onu yapmak, bunu yapmak... Bunlar sosyal meselelerdir. Benim şimdi anlattığım ise bireysel Müslümanlıktır. Kişisel Müslümanlıktır.

Eskireni: Kişinin kendisini aşmayan...

Hüseyin Atay: Tabi bir insan toplum içinde bulunuyor. Topluma karşı nasıl muamele edecek? O yere göre zekât vermen lazım. Arasına camiye gidip beraber ibadet edeceksin, falan. Bunlar sosyal meselelerdir. Yoksa insanın toplumdan ayrılmaları manasında değildir. Toplumun içinde bireysel Müslümanlık budur. Ama toplumsal Müslümanlığa gelince, işte o zaman da hakim meseleler gündeme gelir. Bu şekilde o zaman, zekat vereceksin, infak edeceksin, yardım edeceksin, ilim öğreteceksin, yapman gereken her şeyi yapacaksın. Bunlar bunun aksesuarı diyeceksin. Bunlar nedir? Mükemmeliyetin sıfatlarıdır.

Dürüst olmayı, özgür olmayı, ilim sahibi olmayı en iyi değerlendiren Allah olduğu için, insanın Allah'a inanması gerekiyor. Kendisine verilen bu üç sıfatı çok iyi değerlendirecek birisidir Allah.

Eskireni: Fakat ana çatı ilimle, bilgiyle kurulur. Hocam başka bir soruya geçeyim müsademizle. Biliyorsunuz ki kurtuluş dinlerin ana hedefidir. Kur'an da herhalde insanı kurtarmayı hedefliyor. Yani, insanı bir yerlere yükseltmeyi hedefliyor ki, siz bunun ilimle mümkün olduğunu söylediniz, biraz önce. Veyahut ilimin ana çatıyı oluşturduğunu söylediniz. Fakat şöyle bir soru akla geliyor: Kurtuluş tamamıyla insanın elinde midir? Veyahut Kur'an'a göre insan kendi çabasıyla kurtulabilir mi?

Hüseyin Atay: Şimdi Kur'an bunu söyledikten sonra zaten insanın kurtuluşu içindir.

Eskireni: Şunu sormak istiyordum aslında: Bilgi içerikli midir kurtuluş, tamamen? Yoksa bunun dışında Allah'ın bir lütfü, inayeti neticesinde mi gerçekleşmektedir? Ya da tabir caizse, Allah'ın insanın elinden tutması ile midir? Veyahut hangi anda, nelerde Allah insanın elinden tutar? insan nereye kadar geldikten sonra, Allah insanın elinden tutar? Veya sürekli tutmakta mıdır zaten?

Hüseyin Atay: Şimdi Cenab-ı Hak her insanın elinden tutar. Her dindarın, dinsizin dünyada elinden tutar. İnsanın dinsiz, günahkar yaşaması yasak değildir. Öyle değil mi? Cenab-ı Hak herkese karşı eşit mesafededir. Ama insanlar Allah'a eşit mesafede midir? İşte bu dört sıfatı elde ettikleri zaman, Allah'a karşı

eşit mesafede olurlar. Allah'ın muhtaç olduğu şey nedir? Allah'ın muhtaç olduğu hiçbir şey yoktur. Şimdi bunu, yani zaten bir insan bunları yaptığı zaman, onun kurtulması söz konusu değil ki, yani o kurtulmasının derdinde değildir. Zaten o kurtulmuştur.

Eskireni: Ama insan içinden huzura benzer bir şey yaşamaz mı hocam? İlim sahibi de olsa veyahut namazlarla, ibadetlerle yaşamış olsa, içinden kurtulduğuna dair bir huzur yaşamaz mı? Yani Allah'la olan ilişkisinde böyle bir durum yaşamaz mı?

Hüseyin Atay: Tabii dürüst olan kişi zaten huzur içindedir. Onun bir derdi yoktur. Onun için Allah ayeti kerimede dolaylı yollardan peygamberimize diyor ki "Kul ma küntü bid'an mine'r-rüsülü vemâ edrî mâ yüf'alü bî velâ biküm in ettebiu illâ mâ yûhâ ileyye" (Ahkaf 46/9) "Söyle insanlara, bana ve size ne olacağını bilmem, ben yalnız bana vahyolunana uyarım." Gerisi bana ait değil. İşte bu ayet, sana cevap vermiyor mu?

**Cenab-ı Hak her insanın elinden tutar.
Her dindarın, dinsizin dünyada elinden tutar.
İnsanın dinsiz, günahkar yaşaması yasak değildir.**

Eskireni: Aslında bir cevap veriyor. Ancak sanki sizin bugüne kadar kitaplarınızda, diğer yerlerde sarf ettiğiniz görüşlerinizden, röportajlardan anladığım kadarıyla, Allah-insan ilişkisini, insan-kitap ve insan-vahiy ilişkisi içerisinde ele alıyorsunuz ve bunun dışında başka bir yol yok diyorsunuz. Doğru mu söylüyorum?

Hüseyin Atay: Şimdi başka bir yola ihtiyaç yok. Tabi burada şu var. Cenab-ı Hak'ın insana vermiş olduğu iki bilgi kaynağı var. Birisi akıl, diğeri ise göndermiş olduğu peygamberler vasıtasıyla vahiydir. Vahiy nedir, akıl nedir? Vahiy, akli işler hale getirmek için, aklın ilkelerine uymayı emirdir. Anlatabiliyor muyum? Zor oldu biraz herhalde.

Eskireni: Evet sanırım biraz daha açmanız gerekecek... Sizin içerden şeriat, dışarıdan şeriat tanımlamanız vardı. Bir yerde hatırlıyorum akıl içeriden şeriat, vahiy dışarıdan akıldır gibi. Belki sözü getirmek istediğim yere gelmesinde yardım eder.

Hüseyin Atay: Ha, tamam, o Isfehâni'nin sözü, öyle değil mi? Ama ben öyle demeyeceğim. İç-dış gibi

ayrım yapmayacağım. Onlar tasavvufa karşı bunları söylüyorlar. Kur'an'da benim anladığım şekliyle iç ve dış yok, her şey tektir. Hakikat tektir. Şimdi Kur'an-ı Kerim insan aklının kesin olarak vermiş olduğu hükümlere karşı aykırı bir hüküm getirmez. Bu, Maturidi'nin sözüdür.

Eskireni: İnsan aklına güvenir, kendisini insan aklına sunar, güvenir demek istiyorsunuz.

Hüseyin Atay: Yani insana aklın vermiş olduğu hüküm var. Bunu Maturidi çok güzel ifade etmiştir aslında. Akıl, bir şeyin ya zorunlu olduğuna hükmeder, ya bir şeyin olamayacağına, ya da bir şeyin mümkün olduğuna hükmeder. Zorunlu olduğuna hükmettiği meseleler hususunda, Kur'an onun zıddına bir şey getirmez, akla uyar. Tabii, olmayacak meselelerle ilgili, zaten onlara zıt bir şey de getirmez. Olumlu olan meselelerde kendi tercihini iletir. Akli olan meselelerde, yani aklın kesinlikle hüküm verdiği meseleler konusunda, Kur'an hiçbir hüküm getirmez, onlara uygun hüküm getirir. Ama mümkün olan meseleler hususunda, buna ne denir biliyor musun, bu iş aklidir. Mümkün olan meseleler konusunda aklın kabul edecek olduğu hükümler getirir. Onlara da makul denir. Makul ile akli arasındaki farkı biliyorsunuz. İşte mümkün olan meseleler hususunda Kur'an'ın getirmiş olduğu hükümler makul hükümlerdir. Akıl onu o şekilde kabul eder. İşte makulun getirmiş olduğu budur, dersin.

Eskireni: Birincisi akıl, ikincisi vahiy dediniz. Peki burada bir gereklilik var mı, yani akıl tek başına vahiy olmasa da kendisine yeterli midir, diyorsunuz; yoksa yani birbirlerini tamamlayan şeyler midir?

Hüseyin Atay: Şimdi bakınız, bu hususta Kur'an'da "Vema künnâ muazzibine hatta neb'ase resûlâ" âyeti vardır. Bilirsin, burada Mutezile ile Eş'ariyye takımı ayrı mana veriyorlar. Eş'ari ne diyor: Peygamber gelmeyen bir kimseye sorumluluk yoktur. Mutezile diyor ki akli olan herkese sorumluluk vardır. Maturidi diyor ki, aklına göre hareket edersen kabul edilir, ama bir mecburiyet yoktur. Böyle değişik bir ifadesi var Maturidî'nin. Şimdi benim tespitim şu: Maturidi diyor ya akli olan meselelerde ayeti kerime, vahiy bu akli meseleleri teyit etmeye gelir. Bu doğrudur. Bunun en önemlisi de şimdi akil bir meseleye hükmediyor. Doğru hüküm veriyor. Ama aklın yaptırım gücü yoktur. Şimdi size burada şunu söyleye-

yim. Arkadaşlarınızla ilişkilerinizde bunu bir gözleyin. Bakıyorsunuz arkadaşınız düpedüz yanlış iş yapıyor. Diyorsun yanlış yapıyorsun. Yanlış olduğunu biliyor, akli onun yanlış olduğunu söylüyor. Ama o yine onu yapıyor. Niçin? Kendi menfaatine geliyor. Menfaati onu şaşırtıyor.

Eskireni: Aklını kullanmasının önüne geçiyor.

Hüseyin Atay: Hayır, aklını kullanıyor, bunun yanlış olduğunu biliyor. Ama akıl onu engellemiyor. Yanlış olduğunu bildiği halde kendi menfaatine göre amacı var, ona göre gidiyor, yanlış yapıyor. Şimdi burada ne oluyor biliyor musun? Burada, bu noktada vahiy ona bir şey söylüyor.

Eskireni: Peki, vahyin yaptırım gücü nerede hocam

Hüseyin Atay: Aklına bunu getiriyor. Vahiy bunu yaptığını biliyor. Bu yanlışı yaptığından dolayı kendisine ceza verileceği hükmünü getiriyor.

Eskireni: Acaba bu ahirette ki bir karşılık mı?

Hüseyin Atay: Hayır bu Kur'an'ın cezası. Âhret dünya söz konusu değil. Dünyada da veriyor, âhrette de veriyor.

Eskireni: Yani bir ceza var genel olarak. Bir ceza olduğunu söylüyor. Dünya ahiret fark etmiyor.

Hüseyin Atay: Zaten bu cezayı dünyada kazanıyor, ahirette çekiyor. Anlatabildim mi? Şimdi efendim mahkemeler var ya, mahkeme muhakeme ediyor, ondan sonra hapse atıyor, öyle değil mi? Kur'an hükmünü veriyor, öldükten sonra atıyorlar hapse. Bu şekilde anlamak lazım. Bizim Kur'an-ı Kerim'de dünya ve ahiret işi (ayırımı) yoktur. Dinlerde dünya ve ahiret ayırımı yoktur. Din ve dünya işi (ayırımı) yok. Bizde efendim, işte peygamberimizi, biliyorsunuz bu hurma meselesiyle millet bunu yanlış anladı. O din işi, bu dünya işi. Hayır efendim, din işi, dünya işi ayrılmaz; ama müslümanlar din işi, dünya işini ortaya koydular ve İslâmiyeti perişan ettiler, öldürdüler, İslâmiyeti bitirdiler. Bir insan hayatında ne yaparsa yapsın, mutlaka dinin o hususta bir hükmü vardır. İyi yaparsa sevap alacak, yanlış yaparsa günah kazanacak, ceza alacak. Bu şaşmaz. Burada laiklik yok. İslâm'da, dinlerde, din ve dünya ayırımı yoktur. Ama dinlerde ne vardır? Devlet ve din ayrımı vardır. Onunla bunu karıştırmamak lazım. Bizde bunu karıştırıyorlar. Tarihte de bu böyle geliyor. Ben koskoca alimler gördüm. Efendim meşhur Mısır

müftüsü İzzeddin Abdüsselam'ın kitabında okudum. H. 660'ta vefat etmiş birisi. Akılla, konuları muhakeme ediyor, hüküm veriyor. İşte bu bireysel İslâm'a prim veriyor, sevabı vardır diyor. Ama toplumsal İslâm'a hiç sevap vermiyor. Dünya işi olarak görüyor.

Eskireni: Yani İslâm bireyseldir diyor...

Hüseyin Atay: Evet, tamamen yanlış. Mesela onlara göre adalet yapmak dünya işidir, namaz kılmak ahiret işidir. İslâmiyeti böyle böldüler. Kim? En büyük âlimlerimiz. Yani bunlar bu işin farkında değil, anlamamaktadırlar bu işi.

Eskireni: Ama bu tamamen ayrı bir konu. Ve hakikaten ayrı bir tartışma konusu. İsterseniz biz kendi konuşmamıza Tanrı-insan ilişkisi çerçevesinde devam edelim. Ben buradan başka bir konuya geçmek istiyorum, dua konusuna. Bu konuda İzzet-su'nun bir ayrımı var. Tanrıyla insan arasındaki konuşma vahiy aracılığıyla, insandan tanrıya doğru konuşma da dua aracılığıyla olur. Hakikaten Allah-insan ilişkisinde duanın yeri nedir? Özellikle Kur'an-ı Kerim bağlamında düşündüğümüzde, insan gerçekten Allah'a isteklerini iletirken, bir insan olarak, ontolojik bakımdan tamamen ayrı bir varlık olarak Allah'ı etkileme gücüne sahip midir, Allah'ı nasıl etkiler?

Hüseyin Atay: Şimdi bu dua, Allah'ı etkileme anlamında değildir. Allah'ın kanunları arasındadır bu. Anlatabildim mi? Şimdi şöyle diyelim. Senin bir ihtiyacın var? Devlet senin ihtiyacını bilmiyor. Sen de gidiyorsun ihtiyacını devlete anlatıyorsun. Zaten devletin senin gibi adamlara yardım etmek için fonu var. Senin gibi adamlara yardım edecek. Cenab-ı

Hak da efendim, diyor ki: “Ve izâ seeleke ibâdî annî feinnî karîbun, ucîbu da’vete dâi izâ deânî.” (Bakara 2/186) Kullarım beni senden sorarlarsa onlara de ki, Ben onlara yakıным. Bir kimse beni çağırdığı zaman, Ben onun çağırısına cevap veririm.

Eskireni: Yani bu dua ilişkisinde, Allah bizim sürekliliği kul olduğumuzu hatırlamamızı, hatırımızdan çıkarmamamızı mı istiyor? Yoksa Allah her şeyi bilen bir Allah zaten. İsteklerimizi de biliyor. Ama bir de bizden mi dinlemek istiyor? Yani hissetsinler kulluklarını diye. Ben biliyorum ama, onlar da bunu kul olduklarını hissederek benden istesinler diye...

Bir insan hayatında ne yaparsa yapsın, mutlaka dinin o hususta bir hükmü vardır. İyi yaparsa sevap alacak, yanlış yaparsa günah kazanacak, ceza alacak.

Hüseyin Atay: Şimdi tabi burada insânî, psikolojik bir mesele var. Şimdi sen bir şeye muhtaç olduğun zaman, ihtiyacını söylemekten çekinirsin. Ehemmiyet vermezsin. Senin de, o anda ihtiyacın görülmez. Ama senin ihtiyacın olduğu zaman, gidip istediğinde, adam sana o ihtiyacını verir. İşte Cenab-ı Hak da diyor ki, Bana ihtiyacı olan, Bana seslensin, Ben ona cevap vereceğim. Bu nedir biliyor musun? Bunların hepsi de daha önce anlatmış olduğum, dürüstlüğü, özgürlüğün destekleyici kemal sıfatlarıdır. Öyle olduğu zaman, senin dürüstlüğü yetişir. Anlatabildim mi? Aynı zamanda Cenab-ı Hak’a karşı senin, yani her zaman senin Allah’a karşı muhtaç olduğunu hissetmen, onu senin dile getirmen; senin dürüstlüğü ve dürüstlüğü mükafatını göreceğini ifade eder. O bakımdan Cenab-ı Hak bu şekilde insanları kendine bağlıyor. Ben ne dedim? Kur’an’ın amacı insandır. Ama insanın amacı Allah’tır. İnsan dua etmek suretiyle daima Allah’a yönelir. Çünkü Allah sonsuz kadar kullarını biliyor. Her zaman kendi gücünü onunla tazeliyor.

Eskireni: Hocam yeri gelmişken bu noktada şöyle bir şey söyleyebilir miyiz? Zaman zaman ifade edilir ve Kur’an’daki ayetlerde de sık sık geçer. Her şeyin insan için yaratıldığı konusu. Hayvanların, diğer şeylerin, tüm yaratma işinin, hepsinin insan muhatap alınarak, insan hedef alınarak yaratıldığını, tüm bir yeryüzünün, tüm evrenin merkezinde insanın bir şeye dönüştüğünü söyleyebilir miyiz?

Hüseyin Atay: Tabi doğrudur. Ayeti kerime zaten söylüyor bunu: “Haleka leküm ma fissesmâvâti vema fi’l-arz. Yani göklerde ve yerde ne yarattıysam ne yaptıysam bunu sizin için, sizin menfaatiniz için yaptım. Bu doğrudur. Kur’an-ı Kerim’in amacı insandır, dediğim zaman, bunu kastediyorum. Bir de şu var: Cenab-ı Hak’ın dışında, Allah’tan başka en yüce varlık insandır. Şimdi sana bir şey söyleyeceğim. Bizim tasavvufçular veyahut başkaları ne diyor? Levlâke Levlâk, lemmâ halektu’l-eflâk...Bunu kime, kimin için diyorlar? Bizim peygamberimize. Bunu yanlış diyorlar. Orada söylenenden maksat insandır. Peygamber değil bütün insanlıktır. Bunu böyle anladığımız zaman mana değişir. Ama siz onu Muhammed olarak anlarsanız, o zaman onu ikinci tanrı yapmış olursunuz.

Eskireni: Zaten oradaki kelime Hz. Muhammed’in ismi bizzat geçmiyor, değil mi?

Hüseyin Atay: Levlâke derken insana hitap ediyor

Eskireni: Evet bizzat insana hitap ediyor diyorsunuz. Hocam şimdi ben bir başka soruya geçmek istiyorum bu vesileyle. Şimdi Kur’an-ı Kerim’de malumunuz Allah insanları çeşitli gruplara ayırarak hitap ediyor. Müminler, kafirler, müşrikler diye sınıflara ayırıyor. Buradaki gruplara ayırmada, yani insanı hedef alırken böyle gruplar yapmadaki, sınıflandırmadaki hedef ne olmuş olabilir? Yani Allah’ın insanları gruplara ayırmasındaki, insanları inançlarından dolayı gruplandırarak hitap etmesindeki hikmet nedir sizce?

Hüseyin Atay: Şimdi tabii Kur’an insanların özgür iradelerini kullanmaları bakımından bunu yapıyor. Kur’an; ne dedik, insanın özgür iradesini getirdi, değil mi? Fakat burada insan özgür iradesini yanlış yerde kullanıyor. Tabi şimdi biz Kur’an-ı Kerim’in insanın duasını nasıl anlattığına bakmamız lazım. Bir ayeti kerimede Cenab-ı Hak diyor ki: “Fe’elhemhâ fücûrehâ ve takvâha” Allah insanı yarattı, ama onun mahiyetinde hem yanlış, hem doğruya yönelme mayası vardır. İnsan doğruya yöneldiği zaman, doğru yapmış oluyor, kendisini kurtarmış oluyor; ama yanlış yöneldiği zaman, özellikle kendisini tehlikeye atıyor. Kur’an’ın insanlığı tasnifini bu iki esasa bağlamak lazım. Yani insanda hem doğruyu, hem yanlış yapma eğilimi var. Zaten özgür iradesini kullanma, sorumluluk meselesidir. İnsanın ne yaptığından sorumlu olduğunu bilme meselesidir.

Ne yaptığından sorumlu olduğunu bildiği zaman, bazen bu sorumluluğunu bilerek yanlış yapıyor. İnsanın yanlış yapma özelliği var, doğru yapma özelliği var. Yanlış yapması bilmemekten değil. Bilerek de yanlış yapıyor insan. Onun için Kur'an-ı Kerim'de her zaman insan ikaz ediliyor. Niye bilerek bu yanlış yapıyorsunuz? Öyle değil mi? Bunu biliyorsunuz da niye yapmıyorsunuz? Kur'an'ın bu şekilde ikazları var. Bu şekilde insanların tasnif edilmesi, işte kendi durumlarına göre, toplumlarına göre bir ayırma var. Yani iki üç değil, bir doğru, bir yanlış değil doğruya yakın olanlar yanlış da yakın olanlar. Onun için insanların tasnifinde doğrudan doğruya doğru olanlar var, doğrudan doğruya yanlış olanlar var. Bir de doğruya yakın olanlarla yanlış da yakın olanlar var. Bunlar birer sınıf. Şimdi Kur'an-ı Kerim'in bunları örnek vermesi, insanları doğruya sevk etmek içindir. İşte bu yanlıştır, buna dikkat edin, demek istiyor.

Eskireni: Bir anlatım biçimi, retorik olarak mı görüyorsunuz bunları?

Hüseyin Atay: Tabii, tabii...

Eskireni: Şunun için sordum bunu. Oraya gelecektim aslında. Kur'an-ı Kerim'in Allah'a karşı gelme, Allah'ın anlattığı doğruları örtme anlamında kâfir kelimesini kullandığını düşünürsek, Allah bu noktada bu kavramı insanlar dünyada hukuki sistemlerine koyup uygulansınlar, insanlara nasıl davranacaklarını diğer insanlara nasıl davranacaklarını, hukuk sistemlerini oluştururken, anlaşılar bilsinler diye mi bu kategorileri koyuyor? Yoksa insanlara anlatım kolaylığı olarak, yani toplumdaki muhataplarına nasıl hitap edecek, onların düşünce biçimlerini tanımaları açısından mı bu kategorileri koyuyor? Çünkü günümüz toplumunda hakikaten bakıyorsun bu kategoriler biraz belirsizleşiyor. Bazen kullanmanın da çok fazla anlamı olmayabiliyor. Hz. Muhammed'in yaşadığı toplumu düşünecek olursak orada hakikaten müşriklerin kim olduğu belliydi, kafirlerin kim olduğu belliydi. Müslümanların kim olduğu, müminlerin kim olduğu belirgin bir şekilde açıktı. Ama günümüz toplumunu düşünecek olursak, böyle bir tasnif nerede durur, nasıl kullanılabilir?

Hüseyin Atay: Şimdi bakın, tasnif hususunda Kur'an-ı Kerim bize gerekli bilgiyi veriyor. Ben onun üzerine de konuşacaktım. Kur'an-ı Kerim'in üzerinde en çok durduğu insan sınıflarından birinci-

si münâfıklardır. Kur'an-ı Kerim ayetlerinde belirtiyor. Münafıkları öyle anlatıyor ki, siz işte bu kimse nasıl bir insandır, anlayın da ona göre hareket edin. Şimdi bu nedir? Toplumsal Müslümanlıktır.

Eskireni: Bir ihtiyat, uyarı gibi...

Hüseyin Atay: Tabii toplumda nasıl hareket edeceksin, onunla ilgili. İşte şu şekilde hareket eden münafıktır. Ona güvenilmez. Tabii bu çok önemlidir şimdi ben şunu söyleyeyim, bu hususta bunu söylemek istiyordum. Talebeliğimde iki meselenin farkına vardım. Bir tanesi mezheplerle ilgili. Peygamberimiz zamanında herkes Müslüman, ama müslümanlığı yapabildiği kadar yapıyor. Ama peygamberden sonra mezhepler teşekkül etti. Herkes müslümanlıktan bir parça aldı, bir mezhep teşkil etti ve başkası bir parça aldı, bir mezhep teşkil etti. Şu kanaate vardım: Müslümanlığı parçaladılar. O halde bir fıkıh müslümanlığı ve bir Şafii müslümanlığı var, bir Hanefi müslümanlığı var, bir Caferi müslümanlığı var, bilmem ne müslümanlığı var. Halen, şimdiye kadar, bunlar böyle devam ediyor. Bu tamamen yanlış.

Kur'an'ın amacı insandır. Ama insanın amacı Allah'tır. İnsan dua etmek suretiyle daima Allah'a yönelir.

Eskireni: Kategorileştirmiş gibiyiz, diyorsunuz...

Hüseyin Atay: Tabii, müslümanlığı taksim ettik. İnsanlar bunu taksim ettiler, tabii mezhepçilik aslında hicri üçüncü asırda daha iyi belirginleşti. Fikir ayrımı oldu. Fikir ayrılıkları oldu. O zaman insanlar kendi fikirlerine uymayana kafir dedi. Toplumda bir gün bir şey gördü, bu yanlış dedi. Sen niye yanlış diyorsun, ben de kafir derim, dedi. Şimdi bu kafir deme, ne zaman başladı, bu tekfir etme olayı? Ebubekir'le başladı. Zekat vermeyenlere kafir dedi. Ondan sonra herkes, efendim, Hz Ali'ye isyan edenler (Hâricîler), namaz kılmayana kafir dediler. Halbuki namaz kılmayana kafir demeye kimsenin hakkı yoktur. Ve bu, günümüzde laik olan Türkiye Cumhuriyeti'nde hâlâ küfür ehli, tekfir ehli varlığını devam ettiriyor ki, bu yanlıştır. İşte Müslümanların yanlışlarından bir tanesi de budur.

Eskireni: Sayın hocam bu noktada sözünüzü unutmayın, başka bir şey sormak istiyorum. Bu sayılan kategoriler Allah için midir? Yani sadece Allah

mı kullanabilir, yoksa kullar da gelişigüzel bir şekilde önüne her gelene kafirdir, müşriktir, diyebilirler mi? Hani belki mü'min kelimesini kullanmada bir sakınca yok. Çünkü en azından bir riski yok. Fakat diğer kelimelere gelince bunlar hakikaten riskli kelimeler, yani gelişigüzel kullanılacak şeyler değil. C. Hak bunları bizim böyle gelişigüzel kullanmamıza nereye kadar izin verir? Günümüzün terminolojisiyle ifade edecek olursak bunlar biraz ötekileştirici tanımlamalar gibi görünüyorlar.

Hüseyin Atay: Tabi Cenab-ı Hak bunu beyan ediyor. Kur'an-ı Kerim beyan ediyor. Ama insanların birbirine bu şekilde muamele etmesi doğru değildir. Bakınız Kur'an-ı Kerim ne diyor? Leküm dînüküm veliyedîn. Adamın inancı neyse odur, sen ona karışamazsın, sen onun inanıp inanmama hürriyetine karışamazsın. Biz karışıyoruz. Ama ancak şöyle şöyle yapan kafir olur diye, Allah diyebilir. Bunun için Kur'an-ı Kerim ne diyor? "Kul lem tü'minû." İnsanı inanmadığından dolayı sorumlu tutan Allah'tır. O bir kimsenin inanıp inanmadığını söyleme hakkına sahiptir ve bilgisi de ona aittir. Bizim herhangi bir kimseye, kendi kafamıza göre kafir deme hakkımız yok. Senin kafan doğru bilmiyorsa, yanlışlıkla başka birisine kafir diyebilirsin. Küfür ehli, tekfir ehli, İslâmiyeti hala perişan etmektedir. Evet, arkadaşlara dedim. Sen de vardın değil mi? Bu tekfir ehline dair, "Tarih-i tekfir" diye bir tez yapmamız lazım. Ne zaman başladı? Nasıl başladı? Nasıl müslümanları birbirine düşürüyor, bunları orada ele almak lazım.

Benim bir meselem daha vardı, talebeyken tespit ettiğim. Müslümanlar kurnazlık yapıyorlar. Ben bunu tespit ettim. Hatta bunu bir hocama da söyledim özel

olarak. Okulda bir gün ona dedim ki: Hocam, bu hocalar Kur'an okumuyorlar. O bana, doğru diyorsun, dedi. Niçin böyle dedim? Baktım ki Kur'an'da okuyup anladığını yapmıyor. Yani Kur'an'a göre hareket etmiş olsa şu şekilde hareket etmemeleri lazım. Hocaların hiçbirisi Kur'an'a göre hareket etmiyorlar. Bunu neyle tespit ettim? Fıkıh ile Kur'an arasındaki farktan anladım. Mesela Talak Suresinde (2.ayet) "Fe iza belâğna ecelehünne feemsikuhunne bima'rûfin ev fârikühunne bi'ma'rûfin ve'eşhidû zevvey adlin minkum" "Kadınları boşadığınız zaman ya onları maruf bir şekilde bırakırsınız veyahut boşarsınız." Ama diyor ki boşadığınız zaman, iki tane şahit getireceksiniz. Boşanmada iki tane şahit fıkıhta yok. Var mı? Adam karısına "ya hanım" diyor şakadan, "ben seni boşadım" kadın (fıkha göre) boş oluyor. Böyle serserilik olur mu ya?!. Ondan sonra karısına bir kızıyor, bu sefer kızgınlıkla başka bir şey söylüyor, karısı boş oluyor. Halbuki sonra ne oluyor? Tabii pişmanlıkla bir sürü uyduruk muamele yapıyorlar. İslâmiyet'e aykırı bunlar. Halbuki ayeti kerimde diyor ki boşanmada iki tane şahit getirin. Şimdi boşanmada iki tane şahit şart olduğu zaman, bir adam veyahut bir kadın boşama hakkına sahip oluyor, o da boşanma isteyebilir.

Eskireni: Eşit haklara sahip demek istiyorsunuz...

Hüseyin Atay: Yani kadın, yahut erkek boşanmak istediği zaman mahkemeye gidecek mahkemede iki şahit önünde boşanacaklar. Yani Kur'an öyle diyor. Şimdi Kur'an'ı böyle anlayınca, bu kuralın ne kadar yanlış uygulandığını tespit ettim. O zaman Müslümanlar Kur'an'a uyuyor mu, uymuyor mu, prensibini uyguladım. Ben elimden geldiği kadar Kur'an'a uyuyorum. Ve bunun üzerine Zahid Kevserî o zaman sağdı, Mısır'da. Emin Saraç beni onunla tanıştırmıştı. Ona bir mektup yazdım. Bu ayeti kerime hakkında. Bana fukahanın fikrini destekleyen bir mektup yazdı. Tabi mektup kayboldu gitti. Ama beğenmedim Zahid Kevserî'nin verdiği cevabı. Fukahanın sözünü Kur'an'ın sözüne üstün tutuyor, olmaz öyle şey. Yani Kur'an'ın uygulanmadığını gördüm. Şimdi münafıklık ne biliyor musunuz? Kur'an-ı Kerim münafık ayetleriyle doludur. Ama münafıkların çeşitli davranışları vardır. Kur'an bunları tespit ediyor. Ne diyor? Siz herhangi bir kimsenin münafıklık niteliğini gördüğünüz zaman, ona göre, ona muamele edeceksiniz. Sonra münafık deme hakkınız yok, an-

latabildim mi? Ama ona göre muamele edeceksiniz. Ne demektir bu? O münafığa güvenilmez. Kafire güvenilir, ama münafığa güvenilmez. İnkâr edenler inkâr ediyor ama münafıklık yapmıyor. Onun için “inne’l-münâfikîne fi’dderki’l-esfeli mine’n-nâr” ayeti var Kur’an-ı Kerim’de. (Nisa, 145) Şimdi bakınız peygamberimiz de münafıklığı birazcık daha genişletmiştir. Ne diyor? Konuştuğu zaman yalan söyleyen, münafıktır. Sen şimdi bunu bir al, kim münafıktır, kim değildir gör, Türkiye’de. Yani toplumumuzda adam konuşuyor konuşuyor, bakıyoruz hep yalan söylüyor. Yalan konuştuğu zaman, münafıktır. Biz adamın yalan söylediğini anlıyoruz. Bir adam yalan söylüyorsa, o adam münafıktır. Peygamberimizin tespiti budur. Bu adamın sözüne güvenilmez. Sonra ne diyor? Söz verdiği zaman sözünü yerine getirmeyiz. Ya! Hangi adam sözünü yerine getiriyor? Yani beş vakit namazı, öyle tabir edeyim, beraber omuz omuz imamın arkasında kılanlar her gün söz veriyorlar ve sözlerini yerine getirmiyorlar. Ee!! Bunlar münafık! Anlatabildim mi? Böyle insanlar yok mu? Ee!! Bunlar münafıktır efendim.

Eskireni: Yani münafıklık kategorisi çok daha tehlikeli demek istiyorsunuz...

Hüseyin Atay: Tabi zaten münafıklık bu işi bu hale getirdi. Sonra ne diyor? “İza’tümine ehâne” Kendisine güvenildiği zamanda, hainlik yapar. Şimdi sen bir düşün, iktidarda olan, hangi mevkiye olursa olsun, bir laf ediyor, sonra bir bakıyorsun yaptığı iş tamamen Kur’an’a aykırı. Şimdi devlet dairelerine bakın, Kur’an-ı Kerim ne diyor “emanetleri ehil olana verin” vazifeleri ehil olana verin. Şimdi vazifeleri ehil olana vermeyen münafık değil midir? Adam, bakıyorsun, devlet kademelerinde kendi adamı, kendi akrabası, dostu gibi birisi olursa diyelim ki 5. kademedeyseniz 4-5 defada bunu çıkarıyor birinci kademeye... Oradan maaş veriyor ona. Halbuki o kademelere çıkma hakkı yoktur. O adam o kademelere çıkma seviyesinde bir ehliyete sahip değildir. Yanlış mıyım? Bunu yapanların hepsi münafıktır. Münafık olanın ibadeti olmaz.

Eskireni: Hocam sizin bu açıklamalarınız, dini somutlaştırmak, bedenleştirmek istiyorum, dediniz ya, bu verdiğiniz örnekler gerçekten de Kur’an’daki kavramları somutlaştırıyor, canlı hale getiriyor. Adepta konuşturuyor. Yani bu şekilde günümüzdeki hayatta da Kur’an’ın bir karşılığı olduğunu görüyoruz.

Hüseyin Atay: Şimdi nedir biliyor musun? Bazı arkadaşlara bakıyorum, televizyonlarda falan, Kur’an’la yaşamaktan bahsediyor. Ama havadan konuşuyor. Bunu somut misallerle, hayattan misallerle canlandırmıyorlar. Konuşurken ne güzel konuşuyor, ama kendisi de münafıklık yapıyor. Şimdi münafıklığın ne olduğunu sen ona iyi anlatacaksın... Şunu şunu yapmak münafıklıktır. O halde münafıklığın Kur’an’da hükmü nedir? Bu adam esfele safilinde kalacaktır, cehennemde. Ve yine kıldığı namazlar da makbul değildir. Niçin? Çünkü vazifesini tam yapmadığından dolayı aldığı maaş haramdır. Kimse söylüyor mu bunu? Vazifesini doğru yapmıyor ki.

İnsanda hem doğruyu, hem yanlış yapma eğilimi var. Zaten özgür iradesini kullanma, sorumluluk meselesidir. İnsanın ne yaptığından sorumlu olduğunu bilme meselesidir.

Eskireni: Belki de cesaret edemiyordur....

Hüseyin Atay: Hayır ama vazifesini yapmayan haram yemiş olur.

Eskireni: Hocam tabi günümüzde pragmatik bir anlayış hakim... Artık bu kategorilere dikkat edenlerin sayısı giderek azalıyor.

Hüseyin Atay: Ama şimdi bir müsaade buyurun. Bakınız böyle değil. Öyle dediğiniz zaman efendim bunlara izin vermiş gibi oluyorsunuz. Ne bileyim yetmiş milyon içinde diyelim kırk dokuz milyon yetmiş milyon içinde diyelim kırk dokuz milyon içinde bir milyon da münafık olabilir. Ama bu kırk dokuz milyonun içinde kırk milyon münafık olursa, olmaz.

Eskireni: Fazla diyorsunuz tolere edilemez yani...

Hüseyin Atay: Yani bunu söyleyeceksin, kimin münafık olup olmadığını misalleriyle göstereceksin. En önemlisi de nedir biliyor musun? Bakın işçi çalışanlara... Hangi tip işçi olursa olsun... Memurlar da efendim, bu işin içine girebilir. Şirketler, fabrikatörler işçinin yevmiyesini vermiyor. Gidiyor hacca. Bu münafık değil mi? Efendim bu haram yiyor; yapmış olduğu ibadetten hayır gelmez. Sen hacca gitmeyeceksin, işçinin ücretini vereceksin. Sen işçinin parasını verdiğin zaman, hacca gidecek paran kalmıyor-

sa, hacca gitmeyeceksin. Ben hacca gideyim, ondan sonra işçinin parasını veririm, diye işçinin parasını geciktirme hakkın yoktur. Bu bir haktır. Tabii ben Bağdat'da talebe iken küçük bir hadis kitabı vardı. *Buluğu'l-Meram* diye onu okurduk her zaman. Aklımda oradan bir hadis var. O hususta özel bir makale yazmak istiyorum. Diyor ki orada "Batıkçı zengin zalimdir". Bizim İslâm dünyasının, yalnız Türkiye'nin değil, İslâm dünyasının bütün zenginleri zalimdir. Yani parası olduğu halde borcunu vermeyen zalimdir. Memlekette adam parasını vermiyor, borcunu vermiyor. İşte mesela Faruk anlattı. Muhasebeci demiş ki Faruk'a kırk tane müşterim var. Ancak on kişi hesabını veriyor aybaşında. Adam 800 milyona köşk alıyor, arabasına, bilmem nereye harcıyor. Benim maaşımı vermiyor. Şimdi bu zalim değil mi? Niye susuyorsun? Benimle beraber zalim diyeceksin.

Kadın, yahut erkek boşanmak istediği zaman mahkemeye gidecek mahkemede iki şahit önünde boşanacaklar. Yani Kur'an öyle diyor.

Eskireni: Zalimdir tabii ki . Sizde antikapitalist bir tutumun olduğunu biliyoruz zaten...

Hüseyin Atay: Ben ne dedim? Haksız yere para kazanmak haram değil midir?

Eskireni: Haramdır elbette

Eskireni: Hocam bundan sonra isterseniz yine devam edelim sorularımıza... Bu çerçevede artık İslâm dünyasındaki belli başlı geleneksel akımlara fıkıh akımı özellikle de kelimacı akımlarına. Sizin aşağı yukarı bu sahalarda hepsinde mütehasşis sayılabilecek kadar eserleriniz var. Bu noktada fıkıhçılarla başlamak istiyorum. Yine Allah-insan ilişkisi açısından bazılarının şöyle bir görüşü var: Fıkıhçıların İslâm anlayışı daha ayakları yere basan bir İslâm anlayışıdır. Ve bu dünyaya ait, insana ait bir İslâm anlayışı. Yani kelimacılar, efendim felsefecilerden ziyade fıkıhçıların çabaları insanın sorunlarını çözmeye yönelik bir çabadır. Bu görüşle ilgili düşüncelerinizi öğrenebilir miyiz?

Hüseyin Atay: Şimdi bakınız bu fikir yanlış bir fikir değil. Bunun en iyi kaynağı nedir biliyor musun? Fıkıh demek bugünkü bizim Türkiye'deki hukuk felse-

fesini ele alır. Hukuk felsefesi hayatın içindedir. İşte fıkıh da hakikaten böyle hayatın içindedir, evindedir, odanın içindedir. Ama bu fıkıh içinde yanlış hükümler vardır ayrı mesele. Ama zaten fıkıh İslâm'ın fiiliyatıdır, ekinidir, amelidir. Tabii usulü fıkıh bunun felsefesidir. Bu fıkıh usullerinden nasıl istinbât edilir, onu yapar. Kelamcılar insanların inançlarıyla ilgilenir ve inanç da çok önemlidir, biliyorsunuz. Çünkü bir insan doğruya inanıyorsa doğru yapar, yanlış inanıyorsa yanlış yapar. Onun için Kur'an-ı Kerim inancın üzerinde çok durmuştur. Bu iman meselesi değildir. Doğru bilgi meselesi, zihindeki doğru bilgi meselesi, anlatabildim mi? İman ayrı mesele. Efendim iman ediyor, ama onun imanı yok. Allah'ın kabul etmeyeceği bir şey, münafık bir iman. Onun için iman kelimesini kullanmak yanlış. Şimdi Kur'an iman kelimesini kullanmayı kabul etmiyor. "Bi'semâ ye'murukum bihî imânikum in küntüm mü'minîn" (Bakara 2/93) Sizin imanınız varsa diyor, ne lanet imanınız var. O halde efendim benim imanım var! İşte Allah'a iman kelimesini kim oyuncak yaparsa o oyunbazın tekidir. Burada imana bakarsak doğru, sağlam bilgi anlamındadır. Doğru, sağlam bilgi, dinin kendisidir. Fıkıh da doğru sağlam bilgiye dayanır. Tabii kelimacılar bu iman meselesini, bu şekilde anlarlar. Onun için mesela bu insanın özgür iradesi meselesi, iman meselesidir. Kur'an'daki iman meselesi böyledir. Eşari'ler ve diğerleri Cebriye'yi getirdiler, alınyazısını, Allah'ın yazısını getirdiler her şeye. Bu hususta hadisler uydurdular ve insanın iradesini felce uğrattılar. Ne yaptılar? Senin benim işimi Allah yapar, senin bir şeye gücün yoktur, dediler. Allah sana güç verdi, ama o gücü Allah kendisi kullanır. Sen kendi gücünü, kendin kullanamazsın. Yanlış mı? Hep böyle. Eşariye "kesb" diye bir kelime uydurdu. Baktım "kesb" kelimesini yanlış anlamış ve anlatmış. Hatta kesb kelimesini yine Allah yaratır, dedi. Bu konuyu kitabının sonuna kadar okudum. Kitabında anlatır bunu. Felaket! Ne oluyor efendim? Her şeyi Allah yapar. Her şeyi Allah yapınca o zaman insan sorumlu olmaktan çıkıyor. Ben sorumlu değilim. Onu yaptım, bunu yaptım, Allah böyle takdir etti, öyle oldu. Benim burada bir suçum yok. Senin başkanların, cumhurbaşkanların, kralların bunu böyle demedi mi? Böyle bir şey olduğu zaman Allah'ın kaderi oluyor... Allah dilemiş böyle olmuş. Taa Emevilerle, hatta Hz. Osman'la başlıyor bu iş, biliyorsun değil mi? Ondan sonra ne diyor Osman: Bu kürkü bana Allah giydirdi... Yahu altı kişi giydirdi, Allah mı giydirdi? Ben

ne diyorum, Allah'a iftira etti ve Allah da öldürülmesine cevaz verdi. Dikkat edin, benim olaylarda dikkat ettiğim bazı hususlar vardır. Hz. Osman peygamberimizi üzdü. Ne zaman biliyor musun? Mekkenin fetihinde. Onun bir süt kardeşi vardı, peygamberimizin katibiydi. Dedi ki: "Ben söylüyorum Muhammed yazıyor." Sonra kaçtı gitti mürted oldu. Biliyor musun bu olayı? Bilmen lazım. Peygamber Mekke'yi fethettiği zaman herkes geliyordu Peygambere, iman ettiğini ilan ediyordu. Osman aldı geldi bu süt kardeşini Peygambere, iman etsin diye, Peygamber onun imanını kabul etsin diye. Birinci gün Peygamber bir şey demedi, aldı gitti. Peygamberin yanında bulunan sahabe demişti: Ya Rasulallah, niye bize emir vermedin, bunun kafasını uçursaydık... Peygamber diyor ki: 'Bir peygamber bu şekilde bir emir vermez, onu siz anlayacaktınız.' Ertesi gün tekrar geliyor. Peygamber mecburen onun imanını kabul ediyor. Sonra ne oldu, cezasını isyancıların onu öldürmesiyle ödedi. Peygamberi üzenlerin hayatta cezalarını gördüklerine dair böyle birkaç örnek olay tespit ettim. Şimdi bu şekilde bizim müslümanlar olarak eskiden beri bu sorumsuzluğumuz, işte bu kadercilikten geliyor. Bu kadercilik tasavvufu da esir almıştır. Tasavvufçular da Eşari mezhebindedir. Şimdi bu arada başka bir şey söyleyeyim size.

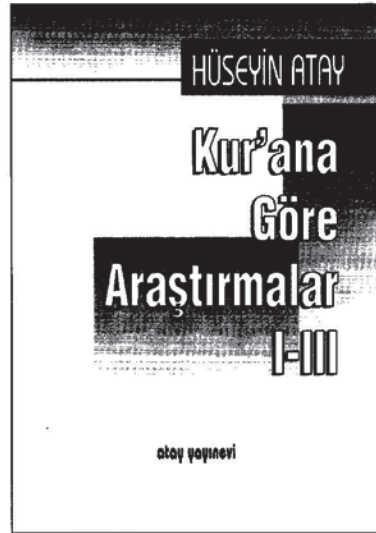
Eskireni: Hocam bu fıkıh konusu üzerine devam edelim isterseniz daha sonra kelimadaki meselelere geçerez.

Hüseyin Atay: Fıkıh usulünde bir sürü düzeltilmesi gereken şey var...

Eskireni: Allah-insan ilişkisi çerçevesinde Kur'an'a uygun bir hayat veyahut Kur'an'a uygun bir yol olabilmesi için fıkıh nasıl bir tarz takip etmeli, nerelerde yanlış yapıldı?

Hüseyin Atay: Tamam o zaman şu taksimi yapmak istiyorum. Kaç türlü İslâm var? Birincisi efendim Kur'an'ın anlattığı İslâm, Peygamberin ölümüne kadar. Bir de ulemanın anlattığı İslâm var. Ebubekir'den başlar, 861 yılına, Mutezile'nin yasaklandığı tarihe kadar devam eder. O zamandan beri devam eden Müslümanlık, avamın müslümanlığıdır. Diğeri ise muhaddislerin; rivayetçilerin, hadisçilerin, tasavvufçuların, bizim mukallit fukahanın ve mukallit kelamcılarının müslümanlığıdır. Şimdi eski fıkıh ile bugün müslümanlık olmaz, sen yeni bir fıkıh yazacaksın. Ben bunu 1993 senesinde (Diyanet İşleri Eski

Başkanı) M. Nuri Yılmaz'ın yaptırmış olduğu dünya çapında din şurası vardı, orada söyledim. Orada bir konuşma yaptım. Dedim ki fukaha ölmüştür, fıkıh bitmiştir. O halde yeni bir fıkıh yazmak lazım. Bir ilahiyatçı profesör bana cevap verdi, efendim dedi, fikhin içinde doğrular da var. Ben de ona cevap verdim ve dedim ki: "Fıkıhın içindeki doğrular, fıkıhtan kalkılarak anlaşılmaz. Fıkıhın dışında bir ölçü bulacaksınız, bu da Kur'an ve akıldır." Ancak o zaman fikhin içindeki doğruları tespit etmemiz mümkündür. Şimdi müslümanlık ne ile doğdu? Aklı, Kur'an'ı bir de model olarak ilmi alacaksınız, yeni bir İslâm oluşturacaksınız. Buna, bazı kimseler *ihya* diyorlar. İhya ne demek, ölmüş bir şeyi dirilteceksin. Bu olmaz. Sen inşa yapacaksın. Yani yeni bir fıkıh sistemi kuracaksınız. Mısırlı alim Cemal Benna bu hususta 3 tane kitap yazdı. "Nahve fıkha'l-cedid: Yeni bir Fıkıh Doğru" Birincisi Kur'an'a ait, ikincisi hadise ait, üçüncüsü de fıkıha ait. Şimdi bir de şu var. Çok yanlışlar yapıyoruz. Bu yanlışlar devam ediyor. Ben yine Din Şurası'nda şunu söyledim. Mezhepler birbirinin doğrularından istifade etmediler. Anlatılabildim mi? Bazı mezhepler, mesela bir meselede, çok aşırı bir şekilde, lüzumsuz yere istenilenin dışına çıkan hükümler verdiler. Ama hiç kimse diğer mezheplere bakıp kendi yanlışını düzeltmedi. Kendi yanlışının doğru olduğunu ispat etmek için elinden geleni yaptı, tüm hünerini gösterdi. İşte mezhepçiliğin felaketi burada. Halen bu devam ediyor. Bu tamamen yanlıştır.

Eskireni: Kelamcıların anlayışları ile konuşmamıza devam edelim istiyorum. Bu noktada kelamcıların Tanrı anlayışına Tanrı-insan ilişkisi ile ilgili görüşlere baktığımızda onlar Allah-insan ilişkisini da-

ğimliklikten, gevşeklikten kurtararak bir nizamata verme gereği duyduklarını, böyle bir kurallı, kaideli ilişki biçimine sokmak istediklerini görüyoruz. Hakikaten bazı tasavvuf akımlarında ya da başka aşırı, heretik akımlarda olduğu gibi, bu ilişki boş bırakıldığında nerelere kadar gidebildiğini açıkça görüyoruz. Ben sizin eserlerinize baktığımda hakikaten kurallı bir Allah-insan ilişkisi taraftarı olduğunuzu görüyorum. Tüm eserleriniz buna yönelik bir çabanın, yani akıl çerçevesinde, özellikle bilgi çerçevesinde şekillenmiş bir Allah-insan ilişkisini savunuyorsunuz. Doğru mu söylüyorsunuz? Siz de kelamcılarla bu konuda aynı mı düşünüyorsunuz?

Hüseyin Atay: Tabii... Ama kelamcılar bu hususta yanlış yaptılar ve birbirini teşvik ettiler, bilmem ne yaptılar ama Kur'an-ı Kerim'i amaç edinmediler. Bazı kelamcılar, bazı ayetleri kitaplarına aldılar, ama onları yanlış yorumladılar. Bunların başında Eşari gelir. Eşari ne diyor: "Allahü yuazzibu men yeşâü ve yerhamu men yeşâ..." Allah istediğine azap eder, istediğini bağışlar. Ama istediğine azap eder dediği zaman, o kadar kafasız ki, sanki arap değil... Arap olmayan bile bunu diyemez. Diyor ki, istediğine azap eder. Ne demek? Yani günah işlemeyen bir kimseye de azap eder, diyor efendim, senin Eşarin. Kimdir bu? Arapoğlu Arap... Ben ne diyeyim daha bu adama?!..

Bazı arkadaşlara bakıyorum, televizyonlarda falan, Kur'an'la yaşamaktan bahsediyor. Ama havadan konuşuyor. Bunu somut misallerle, hayattan misallerle canlandırmıyorlar.

Eskireni: Neden Arap olmasına burada dikkat çekiyorsunuz?

Hüseyin Atay: Hayır, yani Arap olduğu halde, Arapçayı nasıl bozuyor, onu nasıl yanlış kullanıyor, onu anlattım.

Eskireni: Ama Kur'an buna müsaade etmez, yani ayet o anlama gelmez diyorsunuz?

Hüseyin Atay: Hadis var ya! Meşhur bir hadis, işte ona aykırı olduğu için de söylüyorum. Çünkü kendi kişiliğine göre ayeti kerimeye mana veriyor. Halbuki ayeti kerimenin demek istediği Cenab-ı Hak istediğini bağışlar, değil mi? İstediyini bağışlar ne de-

mek? Yani günah işleyeni isterse affedebilir, anlatabildim mi? Bağışlar. Yani günah işleyenlerden istediğini affeder, istediğini de cezalandırır. Yoksa hiç günah işlemeyeni cezalandırır manasında değil bu. Sonra Cenab-ı Hak "La yükellifullahu nefsan illâ vüs'aha lehâ mâ kesebet ve aleyha maktesebet..." Bunu basit bir arap çocuğu bile anlar.

Eskireni: Sizin bir ayırımınız vardı hocam. Onu hatırlatma babında söyleyeyim: Adalet ve nesafet diydünüz. Yani adil sıfatıyla cezalandırır isterse... Ama affedebilir de... Esasında o kimse cezayı hak etmiştir.

Hüseyin Atay: Tabii şimdi Allah'ı anlatamamışlar. Allah'ı bazan bir gangster gibi anlatıyorlar. Onu yapar, bunu yapar. Bazen de efendim boş veriyorlar... Hâlbuki Cenab-ı Hak'ın her yaptığında bir kanun vardır. Efendim kanununa da uymayabilir, demek, Cenab-ı Hak vermiş olduğu sözü yerine getirmeyebilir, demektir... Yani insanın akla sahip olması gerekli değil mi? Yani Cenab-ı Hak kendi prensibinden nasıl vazgeçebilir?! Ha vazgeçer mi? Hayır efendim. Bu sefer ne oluyor biliyor musun? Allah'a güveni kaybettiriyorlar. Allah öyle yapar, böyle yapar, onu yapar, bunu yapar diye, milletin kafasını bozdular. Milletin de Allah'a güveni yok oldu. Anlatabildim mi? İstediyini yapıyor... Yani felaket. Bu münafıklıktan başka hiçbir şey değildir. Sonra müslümanım diyor... Efendim ben şunu da hatırlıyorum. Ben tabii İstanbul, Beyazıt'ta yettiğim, büyüdüğüm için, camiye giden hiç kimsenin müslümanlığı beni aldatmadı. Aldanmış olabilirim. Ama bu benim onun müslümanlığına inanarak aldandığım anlamına gelmez. Ben öyle müslümanın lafına inanmam. Yani bana Allah, iman, peygamber dediği zaman, ben onunla alakayı keserim, sözüne inanmam. Bana niye Allah emrediyor, peygamber emreder diyor? Peygamber ne diyor? Diyor ki, siz birisiyle anlaşma yaptığınız zaman Allah'ı araya koymayın. Biliyor musun sen bu hadisi? Allah'ı araya koymayın, kendi kaidelerinize göre anlaşın; Allah'ı şart koşmayın, diyor. Anlatabildim mi? Ama bu insanlar hep Allah'ı şart koşuyorlar... Ondan sonra yanlış yapıyorlar. Böyle müslümanlık olmaz.

Eskireni: Peki bu bağlamda şunu sormak istiyorum. Yine kelamcılarla ilgili olacak bu sorum. Eşarilerin daha kadereci, insanın özgürlüğünü kısıtlayıcı kurallar koymalarına rağmen Maturidilerin daha özgürlükçü olduğu kabul edilir... Buna katılıyor musunuz?

Hüseyin Atay: Tabii, doğrudur...

Eskireni: Peki neden yaygınlaşmamış Maturidi anlayış, hocam?

Hüseyin Atay: Şimdi bunun yaygınlaşmamasının nedeni...

Eskireni: Yani insanlar özgür olmak istemiyorlar mı da Eşarilik daha fazla yaygınlaşmış, ne dersiniz?

Hüseyin Atay: Bazı insanlar despottur. Başkasına tahakküm eder, bazıları da illa bir efendiye sığınmak ister. Bu bir aşağılık duygusudur. Onun için efendim Allah'a teslim olur, ona göre istediğini yapar. Bu bir. İkincisi bu kaderciliğin baş mimarı siyasilerdir. Anlatılabildim mi? Çünkü Allah sizi raiye (yönetilenler), bizi de idâreciler olarak yarattı; onun için siz bizim isteğimize uymak zorundasınız. Bu zihniyet, bütün idareciler tarafından desteklendiği için, âlimler idarecilerin de sorumlu olduğunu ortaya koymaya korktular... Eşari mezhebi bundan dolayı fazla yaygındır. Bir de Eşari, Meşşâîdir. Meşşâî demek, Aristo felsefesinin etkilediği kültür ortamında yetişmiş, anlamına gelir. Tabii böyle bir kültür sahibi olan adamlar daha çok konuşma, daha çok propaganda yapma hakkına sahip olmuşlar. Onun da etkisi olmuştur. Maturidi'nin mezhebi ise semantiktir. Semantik daha yeni ortaya çıkan bir ilimdi bu yüzden herkes anlamıyordu. Daha çok bilime dayanırdı. O bakımdan kenarda kalmıştır.

Eskireni: Mesela Osmanlılarda bile Maturidi olduğunu söyleyen insanların eserlerini okuduğumuzda hep Eşari etkileri görüyoruz...

Hüseyin Atay: Hicri üçüncü asırdan sonra bütün İslâm dünyası Eşaridir. Osmanlılar da, Türkler de İranlılar da Eşaridir.

Eskireni: Sizin biraz önce söylediklerinizden hareketle Eşariliğin felsefe yapmaya müsait bir yapıda olduğunu mu söylemek gerekir?

Hüseyin Atay: Tabii. Kendilerini daha iyi anlatma, reklam yapma meselesi. Meşşâî felsefesi var ya... Meşşâî felsefesi, herkesin bildiği bir felsefe olduğu için, ona göre daha uygun ortamlar buluyor.

Eskireni: Belki bu yüzden Eşariler daha sistematik eserler yazmışlardır...

Hüseyin Atay: Mesela Eşari ne diyor? Efendim Allah günah işlemeyene azap eder. Şimdi bu Eşari okulunun diyebileceği bir laftır. Maturidi okulu diyemez

bu lafi.

Eskireni: Biraz da akla şu geliyor... Mutezileye karşı cephede mücadele ettiği için, millet Eşariliği Ehli Sünnet'in cephedeki temsilcisi olarak görüyor...

Hüseyin Atay: Tabii zaten Mutezile 861'den sonra yasaklandı. Resmi olarak değil, gayri resmi olarak devam etti. Bazı alimler yetişti...

Fıkıh demek bugünkü bizim Türkiye'deki hukuk felsefesini ele alır. Hukuk felsefesi hayatın içindedir. İşte fıkıh da hakikaten böyle hayatın içindedir, evindedir, odanın içindedir.

-Şimdi mesela fıkıhta diyorsun değil mi. Şimdi recm diye bir hüküm var. Zina edeni efendim recm edecek. Yahu bu uydurma bir fikir... Kur'an'da yok böyle bir şey.. Bazı uydurma hadislerde ve Tevrat'ta var. Fukaha bunu öyle bir aldı gitti. Kafası çalışmaz bu fukahanın. Bu konuyu usulü fıkıhta da çok münakaşa ederler, methederek bunun münakaşasını yaparlar... Hz. Ömer güya demiş ki "Ve'seyhu ve'sseyhatu iza zenâ fe'clidûhuma" Ne demek efendim? Yaşlı kadın, yaşlı erkek zina ederse recmedilir. Ne demektir bu yaşlı kadın, yaşlı erkek? Zinada, mutlaka kişilerin üzerinden meşru nikah geçmesi lazım... Meşru bir nikah geçmeyen kimse recmedilemez. Yani recmin kanununa göre recmedilmez. Ama bunlar onu bile çiğniyorlar. Yani bu arapça bir kelime de değil. Hz. Ömer konuştuğu zamanlar böyle mi konuşur? Çünkü yaşlı olanın, evlenmiş olması şart mıdır? Yani evlenmeden de insan yaşlı olabilir.

Sonra bakınız uygulamalara Fukaha milleti korkutmak için yapar bunu. İdareciler var ya... Onlar gangster gibidirler... Milleti korkutmak için... Nasr Hâmid Ebu Zeyd vardı ya, Mısır'lı âlim. Allah rahmet etsin öldürdüler adamı... Bizim fakülteye gelmişti birkaç sene önce. Mahkemeye bile beni çağırmadılar, dedi., arkamdan hakkımda hüküm verdiler. Yani böyle bir rezalet olur mu? Şimdi bu recm meselesi... bakıyorum İran'da, Afrika'da, Bengladeş'te bilemem nerede, kadın zina etti diye onu recmedecekler. Kardeşim bunu recmederken fıkıhtaki kaidelelere bile uymuyor bunlar. Senin bunu recmedebilmen için, olayı tespit edeceksin. Tespit etmen için dört tane şahit getireceksin. Dört tane şahit getirme-

diğin zaman, kim bunu yapıyorsa o seksen değnek yer, iftira ettiğinden dolayı. Fıkıhtaki hüküm budur. Bunu, fikhî bile allak bullak ettiler. Yani bu saçma olan bu uydurma meseleyi biliyorsun. Ha!! Bir de şu var bunu da kimse dikkate almıyor. Kur'an-ı Kerim'deki cezalar en yüksek cezadır, bunu ancak Allah verir. Allah'ın dışında hiç kimse, Allah'tan daha fazla ceza verme hakkına sahip değildir. Peygamber de sahip değildi, veremezdi. Ama bunun dışında basit cezaları insanlar, yani hakimler, kadılar falan verebilir. Kur'an'ın felsefesi budur. Kur'an'ın felsefesi, cezanın en yüksek derecesi neyse onu alır. En yüksek olanı Cenab-ı Hak verir. O'nun dışında basit cezaları, ulu'l-emr(yöneten) kim ise işte o ve onun adına kadı verebilir vs. Tabii infazı devlet yapar. İşte böyle bir keşmekeştir gidiyor. 1400 senelik fıkıh tamamen perişan olmuş gitmiştir. Oysa bizim hocalarımız, bin sene önceki fıkha göre fetva veriyor. Seneler önce gittim ben, kurban almaya. Gayet güzel bir dana var. Ona talib olduk. Adam bize dedi ki bu dana tam iki yaşını doldurmadı... Fıkıhta da iki yaşını doldurması lazım. Sen boşver fikhî, dedim. Bu şimdi tam kurbanlık. İki yaşını kim demiş? Suudi Arabistan'da, Kûfe'de bir imam veya alim... Tabii o zamana göre doğru da olabilir. Çünkü oralarda iki yaşında ancak eti yenebilecek seviyeye gelir. Ama Türkiye'de efendim bu böyle değildir. Koskoca dana. İşte görüyorsun. İslâm'ı böyle perişan ettiler. Çapulcu dini yaptılar. Kimler yaptı? Kafasızlar. Bunun başında da idareciler gelir...

Allah'ın dışında hiç kimse, Allah'tan daha fazla ceza verme hakkına sahip değildi. Peygamber de sahip değildi, veremezdi. Ama bunun dışında basit cezaları insanlar, yani hakimler, kadılar falan verebilir.

Eskireni: Hocam geçen bir kitapta Tanrı-insan ilişkisiyle ilgili bir pasaj gözüme çarptı. Bu konuda üç türlü yaklaşımdan bahsediyor. Bu özellikle bizim geleneksel akımları temsil ediyor. İşte orada kelimelere örnek olarak Kadı Abdu'l-Cebbar'ın yaklaşımını veriyor. Yani Kadı Abdu'l-Cebbar burada özellikle Allah'ın insana inayette bulunduğunu, yani özellikle ona ilham ettiğini, bilgi elde etme, bunu kullanma konusunda ilham ettiğini ve bunu ayrıntılı olarak açıkladığını söylüyor. Bir diğeri de İbn Si-

na'nın aşk anlayışı... Allah'a, bir diğeri de Gazali'nin anlayışı... Bu da tasavvufun anlayışını yansıtıyor. Yani Allah'ta yok olma...

Hüseyin Atay: Ama bunu Gazali'nin söylememesi lazım...

Eskireni: Şimdi buradan hareketle mutasavvıfların Tanrı-insan ilişkisi ile ilgili düşünceleri konusunda sizin görüşlerinizi öğrenmek istiyorum. Hakikaten belki bugün günümüzde en canlı ilişki biçimi... İnsanları bu ilişki biçimi hakikaten cezbediyor, insanlara cazip geliyor... Modern dünyada, modern dünyadaki insanları bile çok cezbediyor tasavvuf anlayışı.. Bugün Mevlana'nın kitapları Amerika'da en çok satan kitaplar arasında... Bu konuda sizin düşüncelerinizi çok önemsiyorum. Nedir insanları cezbeden şey?

Hüseyin Atay: Şimdi bakınız tabii bu hususta bir çalışma yapmak ve bunları konuşmak lazım. Tasavvuf meselesi, büyük ölçüde insandaki aşağılık duygusundan kaynaklanmaktadır. Sen bunu hiç duymadın değil mi? Tasavvuf nereden çıktı? Müslümanlar bunu nereden aldı? Bu hususta çeşitli fikirler var... Ben de çok eskiden bunu bir inceleyeyim, dedim. Sahabeden başladım. Baktım, sahabenin içinden beş altı kişi, isimleri de var, bir araya gelmişler. Birisi diyor ki efendim ben hiç evlenmeyeceğim. Birisi diyor ki ben boşanacağım. Diğeri diyor ki efendim ben sabaha kadar namaz kılacağım. Öteki ben oruç tutacağım diyor. Böyle bir anlaşma yaptılar. Peygamber bunu duyunca milleti topluyor. Diyor ki: "Bu tamamen yanlış. İşte bana bakacaksınız. Ben hem uyurum, hem oruç tutarım, hem tutmam, hem de evlenirim. Benim mezhebim, yolum budur, sizin yaptıklarınız benden değildir." Tabii bunlar öyle zannediyorum peygamber zamanında pek neşvü nema bulmamıştı. Ondan sonra ortaya çıktı. Hristiyanlarda, Yahudilerde de tasavvuf ehli vardı, biliyorsun. Hindistan'dan alınan bir takım bilgilerle bizim Müslümanlar arasında sufiler teşekkül etti. Biliyorsun İbrahim Edhem'i... Budha gibi o da büyük bir aileye mensuptu. Kendisi evlenmeye düşman, dünyaya düşman, zenginliğe düşman, anlatabildim mi? Zaten kendisi zengin olduğu için, zenginliğe düşman... Sonra meşhur alim Cüneydi Bağdadi var.. Gerçekten âlim bir adam... Sonra bir baktım bir yerde İbrahim Edhem bizim liderimizdir, diyor. Bunu gördüğüm zaman, gözümünden düştü. İbrahim Edhem kim oluyor da senin liderin oluyor?! Sen âlim bir adamsın, efen-

dim sen işine baksana! Şimdi tabii o eskiden, üçüncü, dördüncü asra kadar, tasavvuf bireyseldi. Dünyaya düşman, ona düşman, buna düşman. Tabii bu aşağılık duygusundan kaynaklanıyor... Burada aşağılık duygusu nedir, biliyor musun? Bunların sözü şuydu: Peygamberin yaptığı müslümanlık bize yetmez. Çünkü Cenab-ı Hak onun geçmiş gelecek günahlarını affetmiştir. O halde onun yaptığı müslümanlık bize yetmez, bizim daha çok müslümanlık yapmamız lazım, gibi davaları var bunların, anlatabiliyor muyum? İşte bu aşağılık duygusudur. Şimdi bu aşağılık duygusunu genişlettiler. Dünya çapında bu şekilde yaygın oldu. Evvela aşağılık duygusu aşılandı. Sen aşağısın, mendebursun dendi, anlatabiliyor muyum? Hatta ne biliyor musun? Yani değersiz bir şeysin, senin değerinin olmadığı için, senin tasavvufa ihtiyacın var; Allah'a yükseltileceksin, Allah'a yükselmeye ihtiyacın var... Propaganda budur. Bazı şeylerde sen duyarsızsın. El vermek ne demek biliyorsun, değil mi? Yani tasavvufçuların bazı şeylerini biliyorsun. Geleceksin şeyh efendiye elini vereceksin, bahşişiy-le beraber ona boyun eğeceksin. O ne yapacak? Seni alacak Allah'a götürecektir. Şimdi kızdırıyorsun beni yahu!!! Ben de diyorum ki, bu adam Allah'tan uzak değil ki!.. Allah buna senden daha yakın, şah damarından daha yakın değil mi? Sen bunu nasıl Allah'a götüreceksin? Sen bırak milleti Allah'a ulaştır-mayı... Allah'a ulaştıracağız diyerek böylece milleti kandırıp duruyorlar!... Ne yapayım ben? Onun için müslümanlar bu hale düştü... Başka bir şey daha var. Şimdi diyorum ki beşinci asırdan sonra tarikatlar başladı. Bu dediğim teşkilatlanma. Bu konu hakkında benim 12 tane kuralım var... Tarikat şeyhlerine tavsiyelerim "Cehaletin Tahsili" adlı kitabımda var bilirsin. Bunları bir tasavvuf profesörüne verdim bir kaç sene önce... Sonra bana getirdi ve dedi ki, tarikatçılar onun bir maddesine itiraz ediyorlarmış, ötekileri kabul ettikten sonra. Ama hangi madde olduğunu sormadım. Onun bir maddesine itiraz ediyorlarmış. Şimdi aziz kardeşim sen bunların yaptıkları işleri bileceksin. Bir defa rabita var mıdır, yok mudur? Rabita nedir? Kitaplarını okudum. Rabita namaz kılarken, ibadet ederken, dua ederken gözle-rinin önünde şeyhin resmini getireceksin. Bundan daha büyük putperestlik olur mu? Ama ne biliyor musun? Ondan sonra efendim bin dereden su getiriyorlar. Uydurmayla kandırarak seni. Yahu efendim bundan daha büyük putperestlik olur mu? Şeyh efendi, adam bütün tasarrufa, her şeye sahip... Efen-

dim bir müridi gelecek tarikata girecek. Efendim şeyhe soracak İstanbul'dan Şeyh efendiye... Siz bunu uygun görüyor musunuz görmüyor musunuz diye. Bana kim anlattı; biliyorsunuz bizim fakültede bir şeyh vardı. İsmi söyleyeyim mi? Boşver. Bir tarikat şeyhi vardı. Öldü. Talebeleri gelmişler ona demişler ki, işte hocam biz evlenmek istiyoruz. Evlenmek için ondan izin alacaklar. O biraz dönmüş, düşünmüş, demiş ki: Ya biraz daha durun. Şeyh ne yapıyor? Diyor ki sen bize geleceksin, teslim olacaksın. Ölmüş gibi iradeni kullanmayacaksın; gelip teslim olacaksın, biz seni, Allah'a götüreceğiz!

Eskireni: Peki, insanlara niye cazip geliyor bu tasavvufi ilişki biçimi?

Eşari'ler ve diğerleri Cebriye'yi getirdiler, alınyazısını, Allah'ın yazısını getirdiler her şeye. Bu hususta hadisler uydurdular ve insanın iradesini felce uğrattılar.

Hüseyin Atay: Ben sana ne dedim? İnsanların içinde illa bir efendiye sığınma arzusu var. Bir güven istiyor, kafasını çalıştırmıyor. Niçin Cenab-ı Hak insanlara özgür irade verdi? Kendisinden başkasına ibadet etmeyi yasaklamak için. Allah kimi affetmiyor? Şirk koşanı affetmiyor. Senin müslümanlarından şimdi hangisi şirk içinde değil! Yani namaz kılmakla insan müşrik olmaktan çıkmaz. Bilmiyor musun bunu! Efendim münafıklar da namaz kılıyorlardı... Başka bir şey daha söyleyeyim size... Bizim ulema da bu tasavvufçulara lüzumundan fazla ehemmiyet verdi. Şimdi bunlar şöyle yapıyorlar da böyle yapıyorlar da... Bir kere tasavvufun kendine özgü bir ahlakı vardır. Yani tasavvufçular, aynı zamanda kendilerine özgü bir ahlaka sahip oluyorlar, değil mi? Bunlar ahlakçı sayılıyorlardı. Fukahayı ahlakçı saymıyorlardı. Onlar doğrudan doğruya işle, amelle ilişkilidirler. Tasavvufçuların ahlakı Gazali'nin ahlakıdır. Gazali'nin ahlakı nedir? Pasif ahlakıdır. Hiç duydun mu bunu? Hiç kimse bunu söylemiş değildir. Tasavvufun ahlakı pasif ahlakıdır. Pasif ahlak demek, hiçbir iş yapmamak demektir, olumsuz ahlakıdır. Onu yapmayacaksın, bunu yapmayacaksın, şunu yapmayacaksın... işte efendim dua yapacaksın, tespih çekeceksin, Allah'a şükredeceksin... İşte bu pasif ahlakıdır. Kur'an'ın ahlakı ise aktif ahlakıdır. Şimdi bir sürü şurada burada boş adam var ya, bunlar tasavvu-

fun bir iki kelimesine kaniyorlar... Sonra cennete gireceğiz diyorlar...

Eskireni: Hocam sizi epey yordum... Son olarak bir sorum var... Bu modernistlerin İslâm anlayışları konusundaki düşünceleriniz nedir? Modernistlerden hangi konularda farklı düşünüyorsunuz? Çünkü sizi tavsif etmeye çalıştığımızda, Hüseyin Atay acaba şu konuda ne düşünür, diye kendi kendimize sorduğumuzda bazen şaşırtıyorsunuz insanı. Diyelim ki fıkıh konusunda çok şumullü geniş özgürlükler veren bir anlayışınız var insana... Ama tasavvufçulara gelince hakikaten çerçeveyi çok daraltıyorsunuz... Doğrusu bunun sebebini anlamak bazen kolay olmuyor.

Bazı mezhepler, mesela bir meselede, çok aşırı bir şekilde, lüzumsuz yere istenilenin dışına çıkan hükümler verdiler. Ama hiç kimse diğer mezheplere bakıp kendi yanlışını düzeltmedi. Kendi yanlışının doğru olduğunu ispat etmek için elinden geleni yaptı, tüm hünerini gösterdi.

Hüseyin Atay: Şimdi tasavvufçulara ben 12 tane kaide verdim, bir tanesine itiraz ettiler. Demek ki 11 tanesini kabul etmişler. Şimdi bir defa siz herhangi bir kimseye bir şey öğretiyorsunuz, biz de öğretiyoruz. Ama ondan sonra aramızda bir bağ kurmuyoruz. O yine gidiyor kendi istediğini yapıyor. Siz bir şey biliyorsanız millete anlatın, o da gitsin, istediğini yapsın... Siz onun sırtından geçinmeyin. Ona şunu yap, bunu yap diye emir vermeyin. Öğretin ona bir şey, gitsin kendisi yapsın. İşte bu ilimdir. Ama bunlar ilim değil, eğitim yapıyorlar. İlimle eğitim arasında fark var, biliyorsun. Yani bunlar otomatikleşmiş insan yetiştirecekler. Zaten bunların her şeyi otomatiktir; sözgelişi ibadetleri otomatik. Bir defa bu İslâm dininde ibadet hürriyetine aykırı bir meseledir. İkincisi şu rabıtayı kaldırırsınlar. Ali Haydar Efendi'yi biliyorsun... Kendisi benim hocamdı... Çok beğeniyordum. İki üç senede ondan öğrendiğimi, başka hiçbir hocadan öğrenmedim; hâlâ çok kıymet veriyorum kendisine. Ben Bağdat'a gittim, tahsilimi yapıp geldim. Yine gittim kendisini ziyaret ettim. Eskiden şöyle bir tabir vardı tarikat, şeriat diye... Rabıta diye. O bana böyle bir saçmalıkla ilgili hiçbir şey söylemedi, anlatabildim mi? Şimdi ama bu şeyhler var ya, tarikatçılar, illa tarikatçılık kafala-

rına işlemiş... Bunu size layık görmemiş, diyenler oldu bana o zamanlar. Bilmiyorum tarikatçılığını Hocanın... Tarikatçılığını biliyorum, ama nasıl yaptığını, yani rabıtası var mıdır, yok mudur, onu bilmiyorum. Ben dua ediyorum, inşallah rabıtası yoktur, Ali Haydar Efendi'nin. Yani ben onlara karşı değilim.

Eskireni: Böyle bir tarikatçılığa o zaman karşı değilsiniz...

Hüseyin Atay: Tabi karşı değilim.

Eskireni: Peki İslâm dünyasında buna örnek olarak verebileceğimiz başka tarikatler var mıdır? Hakikaten sizin de gördüğünüz dünyada içinde çok farklı farklı, gayet modern tasavvuf biçimleri var.

Hüseyin Atay: Bilemiyorum, olabilir... Burada 2-3 tane önemli husus vardır. Birincisi insanları aşağılamak! Buna bir baksınlar ve gözden geçirsinler... Bir de efendim rabıtaya bir baksınlar... Ondandır sonra yani falanca benim adamımdı, falan diye, yani insanlar arasında ayırım yapmasınlar. Tarikatçıların çok gizli bir kibirleri vardır; onlar sadece kendilerini müslüman sayarlar, başkalarını müslüman saymazlar. Onların en ahlaksızına karşı diğer tarafta onlara mensup olmayan, en yakınındaki müslümanı beğenmezler. Bu zihniyetleri var. Bu zihniyetlerine baksınlar... Ben onlara bir şey demiyorum. Tamam bundan sonra herkes kendine göre bir şey yapar, yapsın.

Suudi Arabistandayken bir dostumuzla konuşuyorduk. Kendisi bir tarikata mensuptu. Dedim ki bak bir iş var. Oraya adam alacaksınız. İki kişi, bu iş için adamı ziyaret ediyor. Birisi sizin tarikatten birisi değil. Ama sizin tarikattan olmayan daha yetenekli... Tabii kendi tarikatından olanı aldı. İşte ben buna karşıyım. Kendi tarikatından olan yeteneksiz olduğu halde, onu yeterli kabul ediyorsa, ben bunu kabul etmiyorum. Dürüst, ahlaklı insanın işi değil bu.

Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu üç sene önceki ramazanda -her ramazanda davet ettiği gibi- yaptığı davet sonunda bana da bir konuşma yapmamı önerdi. Ben de Yusuf suresinin 108. ayetini açıkladım: "De ki: Benim yolum budur. Ben ve bana uyanlar bilinçle Allah'a çağırıyoruz. Allah'ı ulularım. Ben ortak koşanlardan değilim." Hz. Peygamber'e uyan bizler de Allah'a çağırıyoruz. Başkasına ve başkasının yoluna çağırıyoruz. Allah'ın yolu geniş ve otoyol gibidir; insan hızlı gider ve merkeze ivedilikle ulaşır, herkesi kapsar. Başkasının

yolu patika yoldur, merkeze gitmez, dolambaçlıdır, hedefe ulaştırmaz, diye açıkladım.

Almanya'da din dersi öğretmeni olan kardeşim Mustafa Atay Türkiye'ye dönünce İstanbul'a gittim. Evi Kazasker'de idi, beraberce İstanbul'a Beyazıt ve Fatih'e gezmeye gittik. Şehzade Camii'nin yanından geçerken, kendisi İstanbul İmam Hatip Okulu'nda öğrenci iken Şehzadebaşı'nda top oynardı. Camiye yakın bir Helvacı Baba mezarı vardı. Cuma günleri bazı insanlar sıcak ekmek içine helva koyup Helvacı Baba'ya gelirlerdi. Bunlar da acıktıkları için o ekmekleri yerlerdi. O günlerin hatırı için Helvacı Baba mezarı hâlâ yerinde mi, bir bakalım dedi, gittik baktık. Mezar kalmamış birkaç taş kalmış. Orada insanlar vardı, Ramazan ayı idi. Döndük, Bostancı'ya. Bir eve iftara gittik, gün boyu ne yaptığımızı sordular, biz de Helvacı Baba mezarını anlattık. Ev sahibi sordu. Ne niyet ettiniz? Ben de dedim ki: Biz Allah'la santralsiz konuşuruz, santrale ihtiyacımız yoktur. Çünkü insan Allah'la karşı karşıyadır, arada yabancı ve başkası yok ki. Başkası araya girdiğinde insanı Allah'a yabancılaştırıyor.

Eskireni: Hocam aslında vaktimiz de doluyor, modernist düşüncüyü sordum ama, tekrar önceki tarikatlarla ilgili konuya devam ettik. Kendinizi modernist kabul ediyor musunuz? Veyahut da onlardan farkınız nedir?

Hüseyin Atay: Şimdi benim kendimi modernist kabul edip etmemem önemli değil. Ben modernistliğe kendimi adadım. Ben mukallitlerin değil, Kur'an'ın müslümanlığını yaşamak istiyorum ve onu anlatıyorum. Doğruluk! Doğruluk! Kur'an'ın Allah'ın kitabı olduğuna inandığım için onun medeniyete nasıl taşınacağıyla uğraşıyorum. Kur'an gelecek nesillere yeni bir insanlık medeniyeti aşılacak güçtedir. Anlatabildim mi? Kabul edip etmeme meselesi değil. Ben talebeliğimde başladım bu işe... Hocalarıma itiraz ettim, dedim ki "ve iza kîle lehum ittebiû mâ enzelallahu kâlû bel nettebiû mâ elfeynâ aleyhi âbâenâ evelev kâne âbâuhum lâ ya'kılûne şey'en velâ yeh-tedûn"... Bize vahyedildiği zamanda babalarımıza uyarız, buna uymayız... Dedim ki burada yanlış hareket ediyoruz. Atalarımıza uyalım, diyoruz. Halbuki bunu, bu ayeti kerime tenkid ediyor. Anlatabildim mi? İşte bu bir yenilik değildir. Ama ben bunu bildiğim için Bağdat'da bizim bir arkadaşına, akademiye bitirmiş gelmiş bir arkadaşına, iki saatte zor anlattım bu ayeti kerimenin manasını. Anlamıyor, neden?

Ha!!! Kendisinin, diyelim uyduğu tarikat şeyhi namaz kılar. Putperestler de namaz kılmaz... Onlar putperest ya... Şimdi bu bizim müslümanların en büyük cinayetleri diyeceğim... Hiç kusura bakmayın, hiç kimsede kusura bakmasın. Herkes kendisini buna göre ayar etsin diye düşünüyorum. Kur'an-ı Kerim'in ayetleri işte putperestlerden bahsediyorsa, o ayeti kerime putperestlere aittir. Yahudilerden bahsediyorsa, Yahudilere aittir. Hıristiyanlardan bahsediyorsa, Hıristiyanlara aittir. Kimden bahsediyorsa ona aittir. O zaman bize efendim bir namaz kılmak kalıyor. Bu tamamen saçmadır... Kur'an'ın felsefesine aykırıdır. Kur'an'ı inkâr eden bir zihniyet bu. Yanlış mı diyorum? Oradaki bütün hükümler, bize örnek veriliyor. Anlatabildim mi? Kur'an-ı Kerim ne diyor? Yahudiler hahamlarını, hıristiyanlar papazlarını Allah'ın dışında rab edindiler. Bizim ilahiyatçıların toplantısında dedim ki bak biz bunu biliyoruz, ama anlamıyoruz. Bilmek ayrıdır, anlamak ayrıdır. Niçin? Bunu biliyoruz ama, bizim de bu ayeti kerimeye muhatap olduğumuzu bilmiyoruz, bunu anlamıyoruz. Bu ayeti kerimelerin hepsine bizim de muhatap olduğumuzu kabul edersek ha!!! o zaman adam oluruz. Hangisini doğrularsak ona uyarız. Öteki bize ait değil... Efendim o Yahudilere ait. Olur mu? Öyle şey olmaz.

cehaletin tahsili

Prof. Dr. Hüseyin Atay

atay ve atay

Eskireni: Zaten nesh anlayışınızda da bunlar açıkça ortaya çıkıyor...

Hüseyin Atay: Yanlış mı diyorum yani? Benim inancım budur. Kur'an'ı Kerim de bunu böyle söylüyor. Almanya'daki papaz Katolik profesör beni davet etmişti... Bir gün geldi... Ona dedim ki sohbet, Kur'an-ı Kerim'e bakıyorum, Hıristiyanları, Yahu-

dileri çok meth ediyor; hatta Tevrat'tan, İncil'den daha çok Kur'an-ı Kerim onları methediyor. Bazen de tenkit ediyor. Ama müslümanları da tenkit ediyor. Güzel değil mi? Ciddi anlamda bir şey diyemedi. Şimdi bizim müslümanlar bunu anlamaktan aciz, değil mi?

Eskireni: Yani Müslümanlık hiç tenkit edilemez bir şey olarak tanımlanıyor

Hüseyin Atay: Ayeti kerimeler müslümanları da tenkit ediyor, değil mi?

Hüseyin Atay: Son sözümü söyleyeyim mi?

Eskireni: Evet son bir mesaj olarak son sözünüzü alalım lütfen...

Kur'an-ı Kerim'deki cezalar en yüksek cezadır, bunu ancak Allah verir. Allah'ın dışında hiç kimse, Allah'tan daha fazla ceza verme hakkına sahip değildir.

Hüseyin Atay: Müslümanlar Kur'an'ı anlamaya çalışsınlar. Anlamadıkları sürece müslüman olmazlar. Çünkü benim 1954 senesinde verdiğim ders budur. Ve ondan sonra Kur'an'ı hayatlarına uygulasinlar. Yani Kur'an'dan bir ayeti kerime okumuşlarsa o ayeti kerimeye göre hareket edip etmediklerini tespit etsinler. Yok efendim, o öyle dedi, bu böyle dedi meselesi değil bu. Ben ayeti kerimeleri önce kendime tatbik ediyorum.

Eskireni: Kur'an Müslümanlığı

Hüseyin Atay: Tabii Kur'an müslümanlığı budur. Ha!!! O ne yaparsa yapsın...

Eskireni: Hocam çok teşekkür ederim. Ağzınıza sağlık.

Hüseyin Atay: Şimdi bir şey daha vardı onu da söyleyeyim. Bu hadisi Bağdat'da talebeyken okumuştum. Peygamber diyor ki, bu ümmetin başı neyle İslah olduysa sonu da onunla ıslah olur. Baş Kur'an'la ıslah oldu, sonu da gene Kur'an'la ıslah olur. Benim prensibim budur. Öyle Ahmet dedi Mehmet dedi, beni ilgilendirmez. Ben de böyle bir Ahmet, Mehmedim. Onun için bir de şu var onu zaten hep söylemek istiyorum. Şimdi bana itiraz edecekler, ederler. Hayatımda bana itiraz etmek isteyen-

ler, yazdıklarımı bir daha okusunlar. Ama yine aynı şeyi anlamışlarsa, benim fikrim odur. Ama beni başkasının fikrine göre muhakeme etmesinler. Kendi fikirleri varsa, kendi fikirlerine göre beni eleştirme hakları vardır. Başkasının fikrine göre beni eleştirme hakları yoktur.

Eskireni: Sizin kitaplarınızı okuduğumuzda bir davanız olduğu, dünyaya verecek bir mesajınız olduğu zaten açıkça anlaşılıyor. Yani kuru bir benlik davası değil bu...

Hüseyin Atay: Ta talebeliğimden beri, hocalığımdan beri şimdiye kadar fikrimi geliştirdim. Bilgimi artırdım; ama hiçbir zaman istikametten vazgeçmedim. İstikametim ne biliyor musun? Talebeyken de ben kendimi Allah'a beğendirmeye çalışıyordum. Başkasına beğendirmek isteseydim, özel şoförlü en üst kademeli bir araba beni kapıda karşılardı. Ama bunlar hiçbir zaman benim umurumda olmadı. Ben kendimi Allah'a beğendirmeye çalışıyorum. Davâm budur.

Eskireni: Hocam tekrar çok teşekkür ederim...

